

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΡΑΜΟΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ (ΘΑΣΟΣ)

Δαμιανός Κορματάς

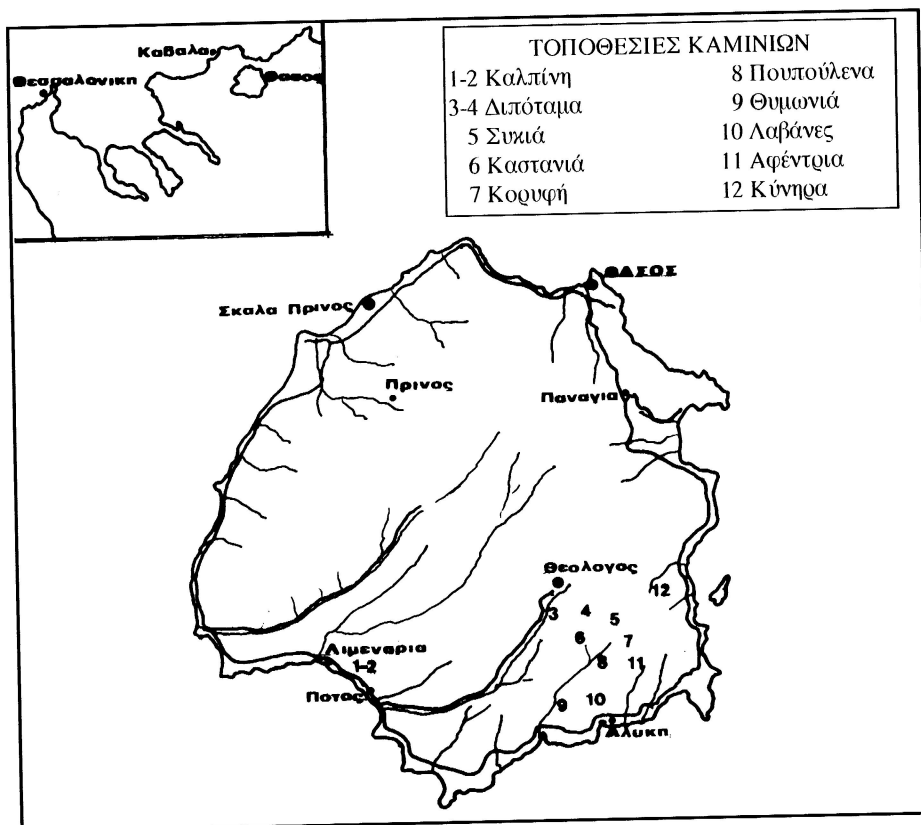
Η κατραμοπαραγωγή από δασική ύλη, απ' όσο είναι σήμερα γνωστό, αποτελεί έναν από τους παραμελημένους και ελάχιστα μελετημένους τομείς της τεχνολογίας. Ως πρώτο βήμα, η ανακοίνωσή μας σκοπεύει να παρουσιάσει τα καμίνια ως μνημεία αλλά και ως ενδείξεις για τη διαδικασία παραγωγής του κατραμιού και της πίσσας, καθώς και για τη χρησιμοποίηση των προϊόντων αυτών στην καθημερινή ζωή.

Ο Θεολόγος, παλαιότερα πρωτεύουσα της Θάσου, με πολυπληθέστερο πληθυσμό σε μια ορισμένη περίοδο (16ος-17ος αι. *Εν. Μπαλτά*, Η Θάσος στις οθωμ. απογραφές), που εξελίσσεται ως σημαντικό κεφαλοχώρι της νήσου, μου δίνει την ευκαιρία να παρουσιάσω ένα άγνωστο και σημαντικό θέμα. Πρόκειται για ένα μεγάλο χωριό, που είναι χτισμένο σε πετρώδη πλαγιά και φθάνει σχεδόν ως το παρακείμενο ρέμα. Τα σπίτια του είναι από πλάκα και πέτρα, έντεχνα τοποθετημένα στην πλαγιά του βουνού Χαλατσούικα.

Η συλλογή του υλικού έγινε με επιτόπια έρευνα και η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε είναι ημικατευθυνόμενες συνεντεύξεις¹. Η επιτόπια παρατήρηση της παραγωγής κατραμιού και πίσσας στάθηκε αδύνατη, γιατί γενικά η παραγωγή σταμάτησε το 1947-1948, αν και το τελευταίο καμίνι λειτούργησε περιστασιακά στα Λιμενάκια το 1969.

Το ορεινό της περιοχής και η ανεπάρκεια καλλιεργήσιμης γης από νωρίς ώθησε ένα μέρος των κατοίκων από την ευρύτερη περιοχή του Θεολόγου να ασχοληθεί με δασικά επαγγέλματα, δηλαδή με τη συλλογή πίσσας και κατραμιού, την καυσοξύλευση, την παραγωγή ελαιολάδου, τη μελισσοκομία. Η άλλοτε πλουσιότερη χλωρίδα της περιοχής προσέφερε άφθονη την πρώτη ύλη για την κατραμοπαραγωγή. Το

1. Οι βασικοί πληροφοριοδότες σε προσωπική συνέντευξη είναι ο Βασίλης Οικονόμου, Δημήτρης Κούζης και Ιωάννης Δαλπαναγιώτης, κάτοικοι Θεολόγου, ηλικίας άνω των 70 ετών, στους οποίους εκφράζω τις ευχαριστίες μου.

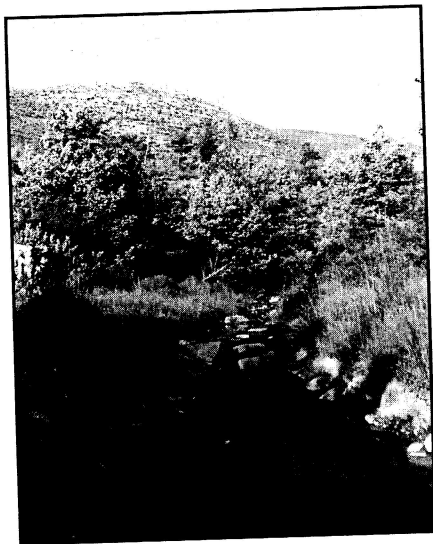

βασικότερο δασικό είδος που συναντάμε στο Θεολόγο (η περιοχή του χωριού κάλυπτε το $\frac{1}{3}$ της ολικής έκτασης του νησιού) και το οποίο χρησιμοποιόταν κατεξοχήν για την παραγωγή κατραμιού και πίσσας, είναι η τραχεία πεύκη (*pinus brutia*). Ως πρώτη ύλη φαίνεται, άλλωστε, ότι αποτελούσε τη βάση για την παραγωγή της ρητίνης και της πίσσας και για άλλες περιοχές της Ελλάδας, όπως είναι η Μεγαρίδα (Γεράνεια όρη), όσο τουλάχιστον μας αφήνουν να συμπεράνουμε οι σχετικές πληροφορίες του Σατωβριάνδου κατά το 1806².

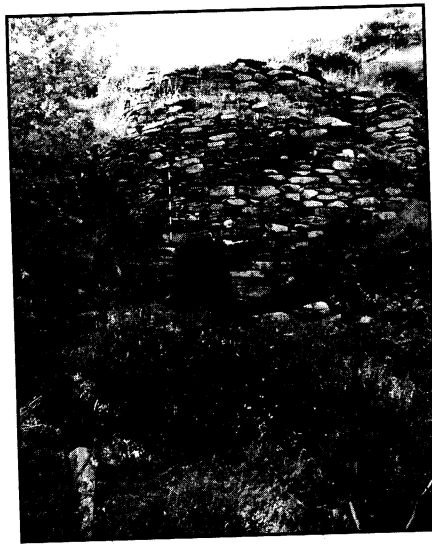
Από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε και τις πληροφορίες που συλλέξαμε από τους κατοίκους του Θεολόγου, τα καμίνια (πισσαριά, όπως τα ονομάζουν οι ντόπιοι) που σώζονται μέχρι σήμερα, ανέρχονται σε 12 (εικ. 1).

Βρίσκονται διασκορπισμένα στα περικόρφα και την ευρύτερη περιοχή του χωριού, όπως στη Θυμωνιά (Λάπα), το Διπτόταμα, τις Λαβάνες, την Αφέντρια, την Πουπούλενα, τη Συκιά, την Καστανιά, την Κορυφή, το κτήμα του Καλπίνη (Λιμενάρια),

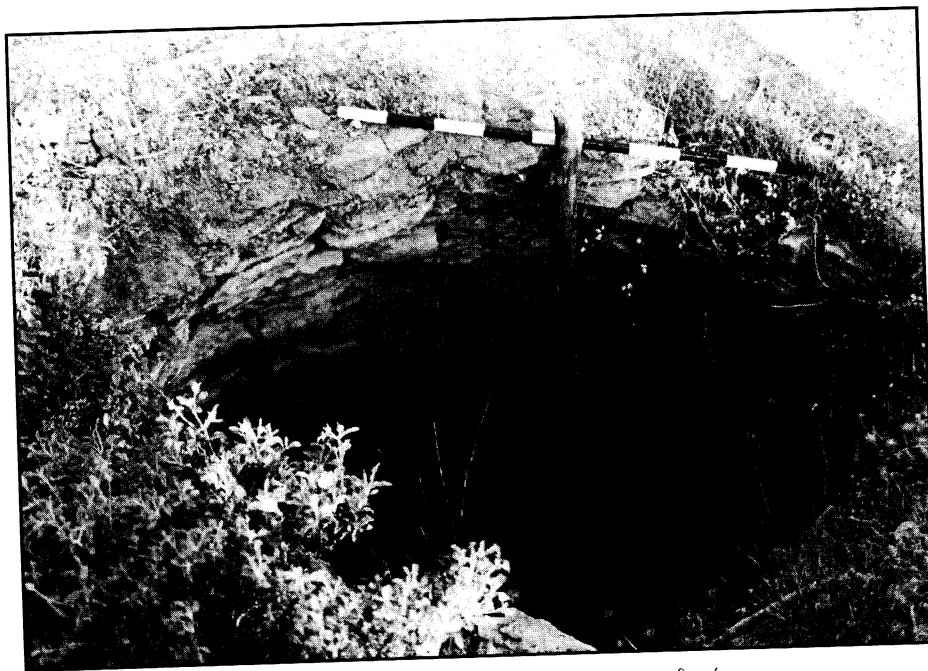
2. Π. Γρίσπος, Δασική ιστορία της Ελλάδος, (1973), σ. 175.

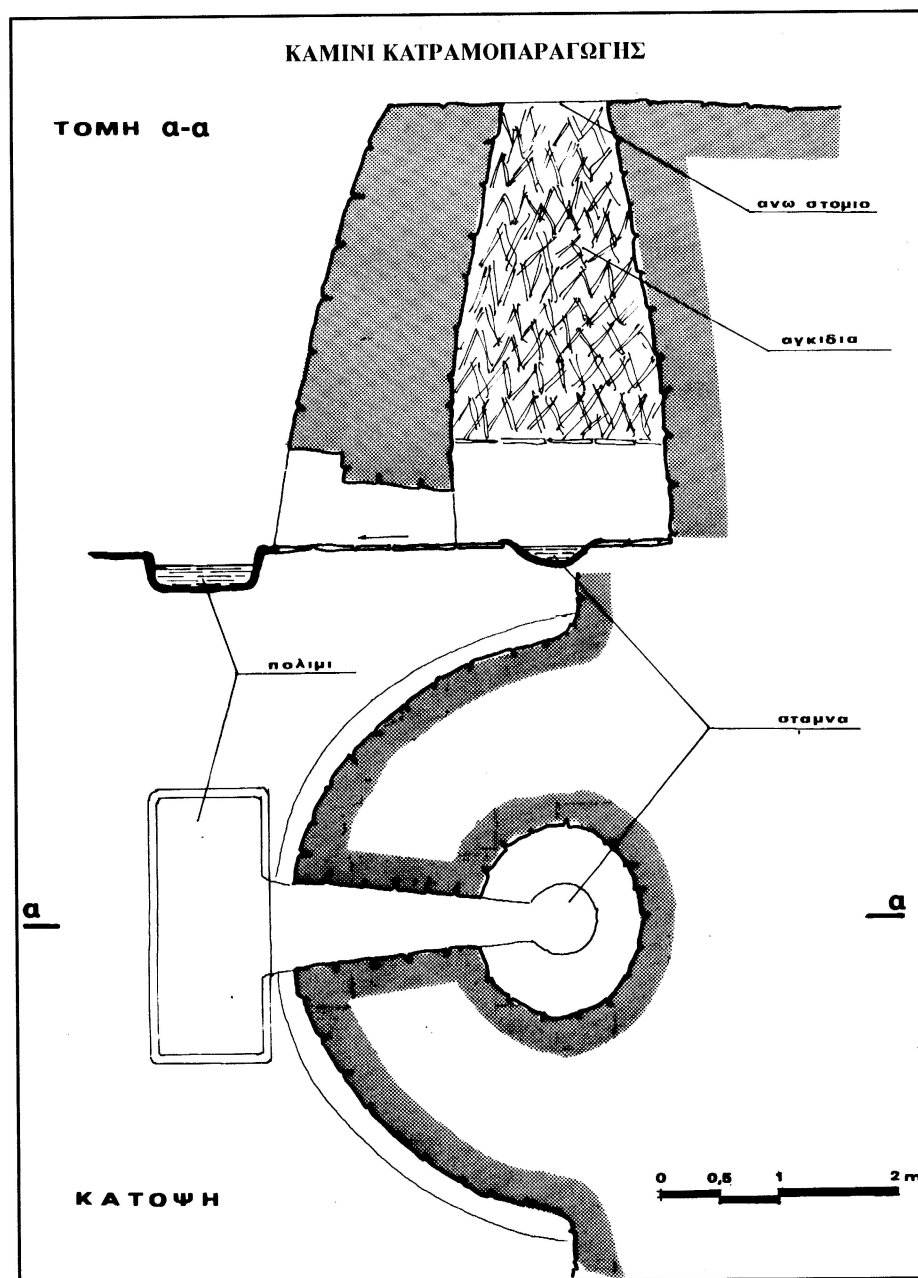
Εικ. 2. Η ρεματιά δίπλα στο καμίνι (Διπότημα).

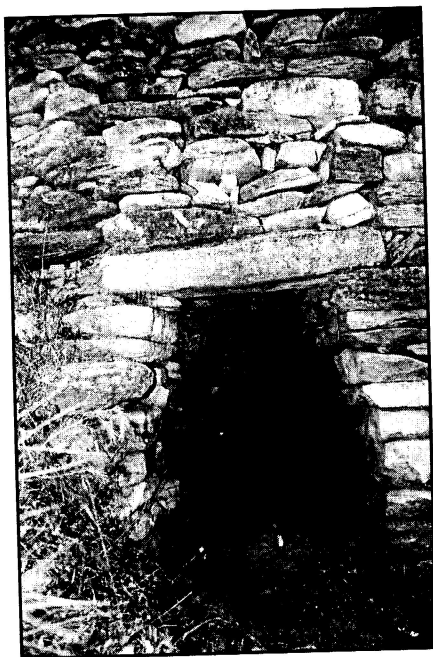
Εικ. 3. Το καμίνι στο Διπότημα. Γενική άποψη.

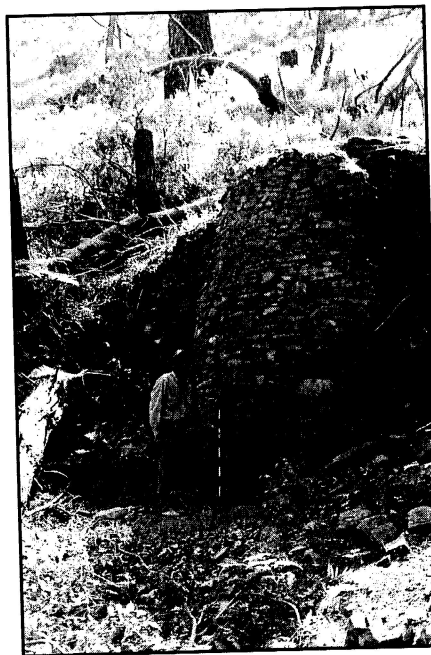
Εικ. 4. Καμίνι στο Διπότημα: το στόμιο τροφοδοσίας.

Ειχ. 5. Τομή και κάτοψη του χαμινιού στο Διλόταμα.

Εικ. 6. Καμίνι στο Διπτόταμα: το στόμιο που ρέει το κατράμι.

Εικ. 7. Το καμίνι της Θυμωνιάς στη Λάπα. Γενική άποψη.

τα Κοίνυρα κ.ά. Τα καμίνια απαντούν συνήθως σε δασικές περιοχές, εκεί όπου υπήρχε πρώτη ύλη, και μακριά από κατοικημένα μέρη, ώστε να αποφεύγονται οι δηλητηριώδεις αναθυμιάσεις. Κτίζονται πάντα στο «στήθος» ή την τομή ενός λοφίσκου ή λάγκου και δίπλα σε πηγές ή ρεματιές· το νερό, άλλωστε, είναι απαραίτητο για τη διαδικασία της παραγωγής (εικ. 2).

Τα καμίνια που βρίσκονται κοντά στο Θεολόγο είναι στην περιοχή Διπτόταμα, δεξιά από τον αυτοκινητόδρομο που οδηγεί στο χωριό και σε απόσταση 400-700 μ. από αυτόν (εικ. 3). Στην εξωτερική τους όψη έχουν στρογγυλό κυλινδρικό σχήμα και εσωτερικά μοιάζουν με κλασικό πιθάρι μεγάλων διαστάσεων. Το ήμισυ ή το $\frac{1}{3}$ του κορμού τους στηρίζεται στο «στήθος» της πλαγιάς. Το ύψος τους εξωτερικά φτάνει τα 3,30 μ. έως 3,85 μ. και εσωτερικά τα 2,40 έως 2,80 μ. Το άνω στόμιο τροφοδοσίας του καμινιού είναι συνήθως κυκλικό ή ωσειδές με διάμετρο 1,30 έως 1,70 μ. (εικ. 4-5). Στο κάτω μέρος, ακριβώς στη βάση του καμινιού και εξωτερικά, ανοίγεται ένα στόμιο σε σχήμα καμάρας με ύψος 0,50 - 0,80 μ. έως 1 μ. και πλάτος 0,60 έως 0,70 μ. (εικ. 6). Από το σημείο αυτό ο καμιντζής μπορούσε να ελέγξει την ωριμότητα του κατραμιού. Το στόμιο επικοινωνεί με το κέντρο του δαπέδου του μνημείου μας, μέσω μιας αύλακας χτισμένης στα τοιχώματα του καμινιού. Το δάπεδο,

όπως παρατηρήσαμε κατά τη διάρκεια των ερευνών μας, ήταν πλακόστρωτο. Το μήκος των αυλακιών κυμαίνεται από 1,90 και 2,80 έως 3,50 μ. Η αύλακα από το εσωρικό προς το εξωτερικό του μνημείου μας φαρδαίνει από 0,45 στα 0,75 μ. και έχει κλίση από μέσα προς τα έξω, ώστε να ρέει το προϊόν. Στο χείλος της αύλακας, εξωτερικά, κατασκευαζόταν το λεγόμενο «πολίμι», όπου συγκεντρωνόταν το κατράμι (εικ. 6-7). Μέχρι τώρα δεν εντοπίσαμε ίχνη από το «πολίμι», πρέπει όμως να είχε ορθογώνιο σχήμα, να σκαβόταν στη γη και να επικαλυπτόταν πιθανόν με πλάκες.

Τονίζουμε πως το στόμιο στον κορμό του καμινιού είναι προσανατολισμένο στη ρεματιά, ώστε το νερό που είναι απαραίτητο στη διαδικασία παραγωγής να μεταφέρεται εύκολα.

Τα καμίνια κτίζονται από ακατέργαστο μαύρο σχιστόλιθο μικρού και μεσαίου μεγέθους. Εξωτερικά κατασκευάζονται από ξερολιθιά, ενώ εσωτερικά από σχιστόλιθους, προσεκτικά τοποθετημένους και επαλειμμένους με λάσπη από κόκκινο πηλό (εικ. 7). Επίστρωση πηλού χρησιμοποιόταν επίσης στο δάπεδο και τα γύρω τοιχώματα. Το κέντρο του δαπέδου είχε κυρτό σχήμα και σ' αυτό τοποθετιόταν το κάτω μέρος μιας στάμνας ή τσικαλιού, όπως συνήθως ονομάζεται από τους ντόπιους, στο οποίο άνοιγαν πέντε με έξι οπές. Από τις οπές αυτές έρρεε το κατράμι προς την αύλακα (εικ. 5).

Εξωτερικά το καμίνι επενδύεται με λιθοδομή με μεγάλο πάχος στη βάση, που φτάνει τα 1,70 μ. και μειώνεται προοδευτικά προς τα πάνω ως τα 1,30 μ. ώστε να αντέχει στις διαστολές της πυράκτωσης.

Το καμίνι της Θυμωνιάς στη Λάπα βρίσκεται στους πρόποδες του όρους Ζάρινα, μέσα σε μια βαθιά ρεματιά (εικ. 7). Όπως και τα παραπάνω καμίνια των Διποτάμων, έτσι και αυτό έχει σχεδόν τις ίδιες διαστάσεις και ανάλογη κατασκευή. Διαφοροποιείται όσον αφορά το πάχος των τοίχων του, οι οποίοι είναι λεπτότεροι και εξωτερικά φτάνουν τα 0,55 μ. και εσωτερικά τα 0,30 μ. Η ανασκαφική έρευνα στην αύλακα του καμινιού αποκάλυψε πολλές καύσεις και ίχνη παραγωγής, καθώς και όστρακα πήλινου αγγείου, που πρέπει να ανήκουν στη στάμνα του δαπέδου (εικ. 6).

Τα δύο άλλα καμίνια «Καλπίνη» βρίσκονται στα Λιμενάκια, δίπλα στην παραλία και πίσω από το ελαιοτριβείο του ιδιοκτήτη. Τα καμίνια αυτά είναι ανάλογης αρχιτεκτονικής και κατασκευής με τα παραπάνω. Είναι κτισμένα από ποταμίσιες ή θαλασσινές πέτρες μεσαίου ή μικρού μεγέθους, συνδεδεμένες μεταξύ τους με ασβεστοκονίαμα. Εδράζονται σε μια τεχνητή πλατφόρμα διαστάσεων 6,50x3,50 μ. Η εξωτερική κατακόρυφη πλευρά του τοίχου της πλατφόρμας προς την παραλία φτάνει τα 3 μ. ύψος. Στην πλευρά αυτή βρίσκονται και τα δύο στόμια που έχουν τετράγωνο σχήμα και διαστάσεις 0,50 x 0,50 μ. Τα στόμια απέχουν μεταξύ τους 2,50 μ. Πλησίον αυτών βρέθηκαν ίχνη από το «πολίμι», που έχει ορθογώνιο σχήμα και διαστάσεις 2,25 x 0,75 μ. (εικ. 5). Τα άνω στόμια των καμινιών έχουν σχήμα αντίστοιχα κυκλικό (διαμ. 1 μ.) και ωειδές (διαμ. 1,15 μ.). Περιμετρικά από το στόμιο

ενός καμινιού και σε απόσταση 0,60 μ. από αυτό εξέχει τοίχος πάχους 0,80 έως 1 μ. και πλάτους 0,75 μ. Στον τοίχο αυτόν δημιουργείται άνοιγμα πλάτους 0,75 μ. Όπως φαίνεται, ο μικρός αυτός «περίβολος» χρησίμευε είτε για την προστασία της τροφοδοσίας είτε για την αποθήκευση της πρώτης ύλης³.

Η περιγραφή της διαδικασίας παραγωγής που ακολουθεί βασίζεται σε συνεντεύξεις που πήρα προσωπικά από παλιούς τεχνίτες. Τις πληρέστερες πληροφορίες τις οφείλω στους καμινατζήδες του Θεολόγου Βασίλειο Οικονόμου, Δημήτρη Κουζή και Ιωάννη Δαλπαναγιώτη⁴.

Η κατραμοπαγωγή, όπως και η παρόμοια δραστηριότητα, η ρητινοσυλλογή (στα Βίλια της Αττικής), αναπτύσσεται κατά το διάστημα από το τέλος Μαρτίου μέχρι τις αρχές Οκτωβρίου, εάν οι καιρικές συνθήκες είναι ευνοϊκές, διότι οι καμινατζήδες, όπως και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς τους, διανυκτέρευαν στην ύπαιθρο σε πρόχειρες καλύβες. Ο καμινατζής χρησιμοποιούσε ως εργαλεία για την πέλεκηση των πεύκων⁵ το τσεκούρι, το σκερπάνι ή τη σφήνα. Τα ξύλα για δαδί κόβονταν από το πρωί ως το σούρουπο. Μάλιστα φρόντιζε ώστε το δαδί να είναι παχύ και από ξηρά πεύκα (ρίζες και κορμοί), για να δίνει έτσι περισσότερη ποσότητα στην παραγωγή. Αφού συγκέντρωνε 2-3 τόνους οκάδες δαδί (γύρω στα 25 φορτώματα), το κατέβαζε με μουλάρι ή βόδια κοντά στο καμίνι και το έκοβε σε αγκίδια μήκους 0,40 μ. Ακολουθούσε το στοίβαγμα μέσα στο καμίνι, δηλαδή η τοποθέτηση των αγκιδίων σε σχήμα στέγης.

Το δάπεδο του καμινιού στρωνόταν με σανίδια από χλωρό πεύκο μήκους 1 μ. και πλάτους 0,30 μ. Αυτά τοποθετούνταν με κλίση προς το κέντρο του καμινιού και πάνω από τα σανίδια έβαζαν στεγνά κλαδιά, για να ανάψει το δαδί. Το καμίνι άναβε συνήθως από το άνω στόμιο, ενώ ο εξαερισμός γινόταν από την αύλακα (κάτω στόμιο). Οι καμινατζήδες, όταν ετοιμάζαν το καμίνι και το έθεταν σε λειτουργία, έλεγαν «να το πατήσω φωτιά».

Μία καμινιά, από τη στιγμή που ανάβει μέχρι να βγει η παραγωγή, διαρκεί 24 έως 36 ώρες. Το κατράμι, ως προς την πυκνότητα, μοιάζει με μέλι ή με το ακόμη πιο παχύρρευστο λάδι.

Αφού γέμιζε το «πολίμι» με κατράμι, δύο άτομα κάθονταν από τις δυο πλευρές με την «κρατούνα» (κουτάλα) και γέμιζαν βαρέλια ή τενεκέδες περιεκτικότητας 22 οκάδων. Το κατράμι, για να γίνει πίσσα, σβηνόταν με νερό. Έτσι, δύο εργάτες με

3. Παρόμοιες πιθανόν κατασκευές είναι και το καμίνι παραγωγής μετάλλων (μολύβδου, αργύρου) που μας είναι γνωστό από το Λαύριο. Βλ. *Μ. Οικονομάκου, «Αρχαία Τεχνολογία: Η επεξεργασία των μετάλλων στο Λαύριο», Αρχαιολογία 9 (Νοέμ. 1983), σ. 45, εικ. 7.*

4. Ευχαριστώ το φύλακα των μνημείων Θεολόγου κ. Διαμαντή Δαλγιαννάκη για τη βοήθεια που πρόσφερε στην έρευνά μου.

5. Η παραγωγή κατραμού από το άγριο πεύκο ήταν μεγάλη, ενώ αντίθετα της πίσσας μικρή. Το ήμερο πεύκο έδινε περισσότερη παραγωγή πίσσας.

δύο δοκάρια των 3 μ., βάζοντας νωρίτερα φωτιά στο «πολίμι», (διότι το κατράμι περιέχει νέφτι και καίγεται), ανακάτευαν το κατράμι για μια-δυο ώρες, και μετά, όταν έβλεπαν πως το χρώμα του καπνού ήταν πρασινοκίτρινο, καταλάβαιναν ότι το κατράμι μετατρεπόταν σε πίσσα και έριχναν νερό με τις χούφτες, για να σβήσει η φωτιά. Με την «κρατούνα» γέμιζαν τους τενεκέδες ή τετράγωνες γούρνες περιεκτικότητας 60 οκάδων, οι οποίες νωρίτερα ανοίγονταν στο έδαφος. Η πίσσα κρύωνε και γινόταν σκληρή σαν πέτρα. Η ποσότητα των 200 οκάδων κατραμιού απέδιδε περίπου 140 οκάδες πίσσα.

Οι γνώσεις μας για τα προβλήματα οργάνωσης του εμπορίου, τις θαλάσσιες μεταφορές και τη συντεχνιακή οργάνωση των κατραμοπααραγωγών είναι μικρές. Εδώ θα μπορούσα να παραπέμψω στον Γ. Παπαευστρατίου (Ιστορία της νήσου Θάσου, Αλεξάνδρεια 1922, σ. 20-28), ο οποίος περιγράφοντας τη χλωρίδα της νήσου σημειώνει τα προϊόντα που εξάγονταν, ήτοι μέλι, κηρός, κατράμι, πίσσα, κουκούλια. Τα δάση δίνουν πλήθος προϊόντων όπως καυσόξυλα, πίσσα, δαδί, πευκοφλοιό.

Ο καμινatzής έκλεινε με τον έμπορο προφορική ή γραπτή συμφωνία. Η πρώτη μνεία για τις επαγγελματικές ασχολίες των καμινatzήδων κατοίκων της περιοχής Θεολόγου απαντά σε δύο συμφωνητικά ομόλογα του 1873 και του 1879 αντίστοιχα, όπου σημειώνονται τα ακόλουθα:

Α. Συμφωνητικό του 1873:

ομόλογον διά πίσσαν οκά(δων) εκατόν σαράντα αρ. 140.

Ο υποφαινόμενος οφείλω πληρώσαι το άνω ποσόν [διά] | πίσσαν τη διαταγή του Γεωργίου Χ' Κωσταντή⁶ επί προίθεσμία πρώτη Μαΐ(ου), κ(αι) έλαβον παρ' αυτού το αντίτιμον | εις μετρητά μέχρις οβολού κ(αι) εις ένδειξιν υποφάινομαι

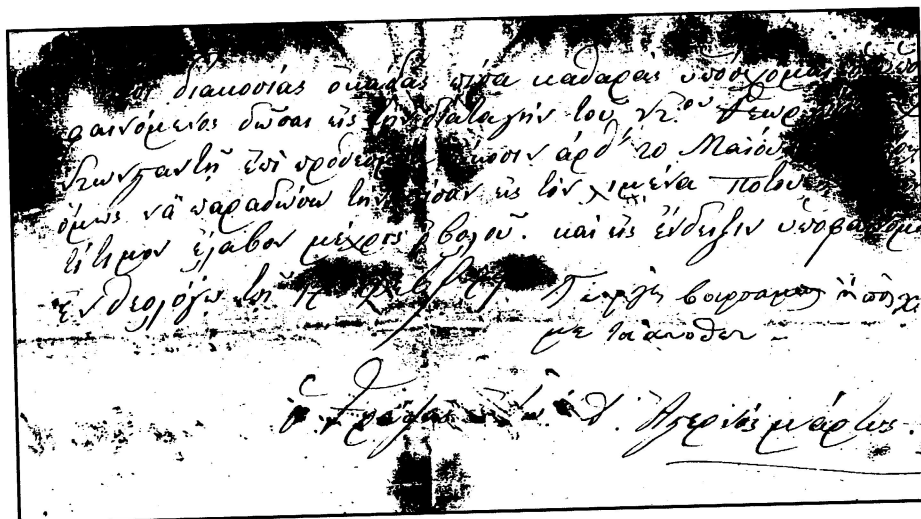
τη 6 10βρίου 1873 Θεολόγω

Δημήτρης δημητρακούδης υπόσχομαι κ(αι) διά το αγράμματον
δακτυλοποιώ

Ο Γραφεύς κ(αι) μάρτυς Π. Οικονόμος

έλαβα οκάδες πίσσαν 110

6. Ευχαριστώ τον καθηγητή Κ. Χιόνη, ο οποίος πρόθυμα έθεσε στη διάθεσή μου ανέκδοτα έγγραφα από το προσωπικό του αρχείο. Ο Γ. Χατζηωνοσταντής ή Χατζηωνοσταντίνου είναι ο προπάππος του Κ. Χιόνη. Ο Κ. Χατζηωνοσταντίνου, γιος του Γ. Χατζηωνοσταντή και παππούς του Κ. Χιόνη, ήταν γνωστός με το παρτσούλι Χιόνης, γι' αυτό και όταν συντάχτηκαν τα δημοτολόγια το 1914, γράφτηκε ως Χιόνης και όχι ως Χατζηωνοσταντίνου. Ο Γ. Χατζηωνοσταντής ήταν χρόνια δημογέροντας Κάτω Θεολόγου και ασχολήθηκε και με το εμπόριο. Οι κατραμοπααραγωγοί, για να μπορέσουν ν' αναταπεξέλθουν οικονομικά, πήγαιναν στους εμπόρους και δανείζονταν διάφορα ποσά με τη συμφωνία ότι το Μάιο, την περίοδο δηλαδή της παραγωγής πίσσας, θα παρέδιδαν σε αντίστοιχες οκάδες τα ποσά που δανείστηκαν. Ο πρώτος, αντί 140 οκάδες που ήταν να παραδώσει, παρέδωσε μόνο 110. Έμεινε χρεώστης 30 οκάδες. Πολλές φορές γινόταν ειδική συμφωνία ότι το οφειλόμενο εμπόρευμα θα παραδιδόταν στο λιμάνι του Ποτού. Για περισσότερη ασφάλεια οι οφειλέτες υπέγραφαν και ομόλογα για την πίσσα που έπρεπε να παραδώσουν.

Εικ. 8. Το συμφωνητικό του 1879.

Συμφωνητικό του 1879 (εικ. 8):

Αριθ(μητικώς) 200

ήτοι διακοσίας οκάδας πύσα καθαράς υπόσχομαι ο υποφαινόμενος δώσει εις την διαταγήν του κ(υρί)ου Γεωργίου Χ'' Ι Κωνσταντή επί προθεσμία είκοσιν αριθ. 20 Μαΐου επί τω όρω / όμως να παραδώσω την πίσαν εις τον λιμένα Ποτού ης το αντίτιμον έλαβον μέχρις οβολού. και εις ένδειξιν υποφαινομαι Ι εν Θεολόγω τη 17η Φεβρουαρίου) '79.

Γεωργίας Βαρσαμιάς ηπόσχο/με τα άνοθεν
ο Γράψας Ιω(άννης) Δ. Αζερινός μάρτυς.

Οι ντόπιοι έμποροι Λαμπίρης, Χατζηκωνσταντής, Υψηλάντης, Σταματέκος, Θωμαΐδης κ.ά. συγκέντρωναν την πίσσα και την μεταπωλούσαν σε μεγαλεμπόρους. Η παραγωγή μεταφερόταν με μουλάρια, όπως για παράδειγμα από τη Θυμωνιά στον Ποτό, που ήταν το επίνειο του Θεολόγου. Τα καΐκια έρχονταν από τη Θεσσαλονίκη, τον Πειραιά, τη Σμύρνη, τη Σύρο κλπ. για να φορτώσουν την παραγωγή.

Το κατράμι και η πίσσα είχαν θεραπευτικές ιδιότητες και γι' αυτό χρησιμοποιούνταν στην ίαση διαφόρων ασθενειών, αλλά και γενικότερα στην καθημερινή ζωή. Έτσι, το κατραμόνερο χρησιμοποιόταν ως αντικαταρροϊκό φάρμακο, για χρόνιες βρογχιτικές και κυστικές παθήσεις, αλλά και για παθήσεις του δέρματος (ψωρίαση)⁷. Παράλληλα, όμως, το μεταχειριζόταν για την επάλειψη τροχοφόρων πλοίων, ως μονωτικό υλικό από την προϊστορική περίοδο (για παράδειγμα στην αρχαία

7. Βλ. Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη, τ. 14, σ. 451, στο λήμμα «κατραμόνερον»: «έμβρεγμα πίσης εξ ελάτης εν αποσταγμένω ύδατι».

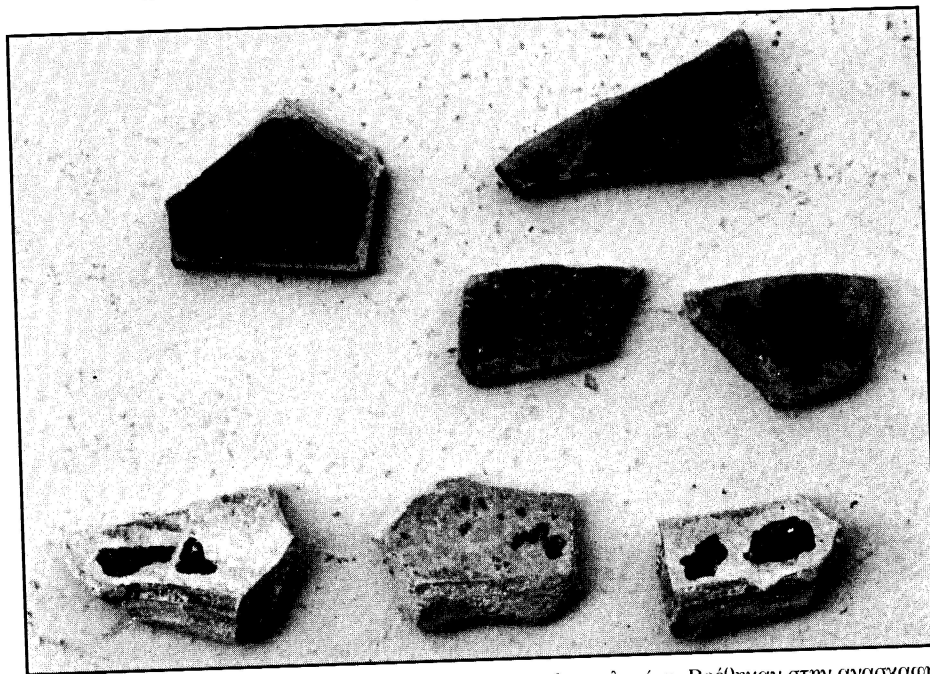
Εικ. 9. Πρέσπες, νησάκι Αγίου Αχίλλειου. Βάρκα αλειμμένη με πίσσα.

Μεσοποταμία), ως όπλο ακόμη στη Βυζαντινή περίοδο (*υγρόν πυρ*), ως αδιαβροχοποιητικό υλικό (ρητινοκάτραμα), στην κατασκευή καραβόπανων από τις βιοτεχνίες της μεσαιωνικής Θήβας⁸. Ενδιαφέρουσα πηγή για την πρακτική εφαρμογή της πίσσας είναι το παρακάτω εδάφιο από τον Δανιήλ, ζ' 27: «και έλαβεν Δανιήλ πίσσαν και στηρ και τρίχας και ήψησεν επί το αυτό και εποίησεν μάζας και έδωκεν εις το στόμα του δράκοντος, και φαγών διερράγη ο δράκων». Με φυτική πίσσα οι ναυτικοί άλειφαν σε όλη τη διάρκεια της προϊστορικής, κλασικής, βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου τα ύφαλα μέρη, τα σχοινιά και τα ιστία των πλοίων (εικ. 9), τα βαρέλια του ζύθου, τα τοιχώματα των οينوδόχων αγγείων⁹ (βυτίων, πίθων) (εικ.10). Έτσι, το Κάστρο του Λογγά (Καστοριά), σύμφωνα με πληροφορία του καθηγητή Ν. Μουτσόπουλου, που από τη θέση αυτή ευχαριστώ, βρέθηκε μαζί με τα όστρακα που χρονολογούνται από το 10ο-11ο αιώνα και ένα κομμάτι πίσσας¹⁰. Η

8. Π. Γρίσπος, ό.π. (σημ. 2), σ. 131.

9. Βλ. Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη, τ. 20, σ. 694. Παραδείγματα χρήσης πίσσας σε αγγεία μας είναι γνωστά από τα ευρήματα αρχαίων ανασκαφών, όπως της οδού Αγάπης 3 και στην πλατεία Κυπρίων Αγωνιστών στη Θεσσαλονίκη (ανασκαφές Γ. Κανονίδη, εικ. 12) και στην ανασκαφή της Βεργιάς στην παραλία των Νέων Συλλάτων (παλαιοχριστιανικό θραύσμα από στάμινες με στρώμα πίσσας για στεγανοποίηση, ανασκαφή Θ. Παζαρά-Αικ. Τσανανά). Ευχαριστώ τον συνάδελφο Γιάννη Κανονίδη που πρόθυμα έθεσε υπόψη μου την κεραμική των δύο ανασκαφών.

10. Ν. Μουτσόπουλος, «Ανασκαφικές εργασίες και έρευνες σε βυζαντινούς οικισμούς και κάστρα της Μακεδονίας και της Θράκης (1992-1993)», Βυζαντινά 15 (1995), σ. 137.

Εικ. 10. Όστρακα με πισσοειδή επίστρωση από τη Θεσσαλονίκη. Βρέθηκαν στην ανασκαφή του οικοπέδου οδός Αγάπης αρ. 3 και στην πλατεία Διοικητηρίου (Ανασκαφή Γ. Κανονίδη).

πίσσα καλής ποιότητας ήταν αποτελεσματικό φάρμακο για τις ασθένειες του αναπνευστικού συστήματος. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι, μετά από σχετική παραγγελία ιατροθεραπευτή, το τελευταίο καμίνι στην Καστανιά επαναλειτούργησε το 1969.

το 1969.

Για τα πυκνά δάση του νησιού από πεύκα και έλατα ομιλεί ο Pierre Belon, ο οποίος επισκέφτηκε τη Θάσο στα μέσα του 16ου αιώνα. Αργότερα, στον 18ο αι. ο Ρώσος πλοίαρχος Στέφανος Χμετιόβσκι σημειώνει στο ημερολόγιό του: «έχουσα έδαφος ορεινόν πλήρες παντοίων δασών εκ πυτίων ιδίως· εύρηται όμως και δρυς, πεύκαι, πλατάνοι κ.ά.». Για τις καταστρεπτικές πυρκαγιές πεύκων και ελαι-οδένδρων πληροφορίες αντλούμε από χειρόγραφο κώδικα της ιερής μονής Εικο-σιφίνισσας, όπου αναφέρονται δύο πυρκαγιές, μία κατά το 1567, η οποία διήρκε-σε 34 συνεχείς ημέρες, και μία το 1837. Για την προστασία των δασών, λίγα χρό-νια αργότερα, το 1854, δημιούργησαν έμμισθη θέση του «κουρατζή» (φύλακα δα-σών). Η φροντίδα για τη διαφύλαξη των δασών εκδηλώθηκε εντονότερα το 1875, οπότε ιδρύθηκε και κοινοποιήθηκε στους κατοίκους ο πρώτος στοιχειώδης Οργα-νισμός Δασών του νησιού. Καταστρεπτικές πυρκαγιές σημειώνονται, ωστόσο, και τα επόμενα χρόνια, μέχρι το πρόσφατο σχετικά παράδειγμα της δεκαετίας του

'80, που κάηκαν 100.000 στρέμματα πευκόδασος¹¹. Στη διάρκεια της διακυβέρνησης της Θάσου από τον Μεχμέτ Αλή (1813-1849) τα δασικά προϊόντα ήταν αφορολόγητα (δαδί, πευκοφλοιός, πίσσα, κατράμι, καυσόξυλα, κάρβουνα). Ο Αυστριακός διπλωμάτης Prokesch von Osten, που επισκέφθηκε το νησί το 1828, σημειώνει ότι τα κύρια προϊόντα του νησιού ήταν λάδι, κερί, ξυλεία και πίσσα. Μετά το 1858 και ως το 1884, σύμφωνα με τις πηγές, το δαδί, τα καυσόξυλα, η πίσσα και το κατράμι έμειναν αφορολόγητα, ενώ το ίδιο το καμίνι φορολογούνταν με 22 παράδες¹².

Εννοείται ότι τα καμίνια άρχισαν να λειτουργούν στην περιοχή του Θεολόγου κατά την τουρκοκρατία. Σε έγγραφο του 1821 αναφέρεται ότι μία πισσοκάμινος του Θεολόγου χαρίστηκε στο μετόχι του Αρχαγγέλου Μιχαήλ της μονής Φιλοθέου.

Ένδειξη για την κατραμοπαραγωγή στο τέλος του 19ου αι. (1889) είναι η επιτολή που στέλνεται στους μουχταροδημογέροντες του Άνω Θεολόγου, με την οποία απαγορεύεται στους κατοίκους των Κοινύρων να καίνε δαδί στα κατραμοκάμινια για ν' αποφεύγονται έτσι οι πυρκαγιές. Εδώ θ' αναφέρω έγγραφο δημοσιευμένο απ' τον Κ. Χιόνη¹³.

«Αξιότιμοι κύριοι Μουχτάροι και Δημογέροντες της Άνω συνοικίας Θεολόγου. Επειδή τα εν Κυνήραις ευρισκόμενα καμίνια κατραμίου εισίν ευρισκόμενα πλησίον συμπεπικνωμένον δάσους έχουσα πάντοτε υποψίαν πυρκαϊάς, ίνα μη η εργασία των πτωχών κατοίκων αποβαίνει εις μάτην, ειδοποιήσατε από τούδε όλοι ίνα μη καταβιβάξωσι πλέον δαδίον εις αυτά, καθώς δεν θα τοις επιτραπή να καύσωσι αυτό».

Εν Θεολόγω τη 10/22 Αυγ. 1899.

Ο δασονόμος Θάσου Κων/νος Δ. Προέδρου».

Γνωρίζουμε, εξάλλου, ότι το 1901 η Θάσος εξάγει 1.000.000 οκάδες πευκοφλοιού, 3.000 οκάδες πίσσας και 20.000 οκάδες ναυπηγήσιμης και οικοδομήσιμης ξυλείας¹⁴.

Για την αξία των ιδίων προϊόντων σε άλλα χειρόγραφα, που δημοσιεύει ο Α. Βακαλόπουλος, σημειώνεται ότι ένα χρυσό γρόσι αντιστοιχεί σε ένα φορτίο δαδιού ή πίσσας ή κατραμιού 100 οκάδων και ακόμη ότι η άδεια εκκαμίνευσης πίσσας και κατραμιού στοίχιζε ½ μετζίτι.

Ο φτωχόκοσμος της Θάσου, και περισσότερο της ορεινής περιοχής Θεολόγου, για να αντιμετωπίσει τις καθημερινές ανάγκες, εκμεταλλευόταν το δασικό πλούτο, έχτιζε καμίνια, για να παράγει προϊόντα, όπως το κατράμι και η πίσσα, που για εκείνη την περίοδο, όπως λένε οι καμινατζήδες, ήταν διαμάντι.

11. Για τις πυρκαγιές στο διάστημα 1928-1986, βλ. Γ. Μακέδος, «Τα δάση τραχείας πεύκης της Θάσου», Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Χαλκίδα 9/9 - 20/10/1987.

12. A. Conze, Reise auf der Inseln des Thrakischen Meeres (Hannover, 1860), σ. 27.

13. Κ. Χιόνης, Ανέκδοτα δικαιοπρακτικά έγγραφα της Θάσου, Θασιακά τ. 4 (1987), σ. 120, αφ. εγγρ. 40.

14. Α. Βακαλόπουλος, Ιστορία της Θάσου 1453-1912 (1984), σ. 166.